

ФІНАНСИ

УДК 339.727.6

Апалькова В. В., директор ТОВ «Бізнес Формат Маркетинг»

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ НА ФІНАНСОВИЙ РИНОК КРАЇНИ

Розглядаються теоретичні основи розвитку міжнародних систем електронних грошей в контексті їх впливу на фінансовий ринок країни. Запропоновано класифікацію платіжних систем за ознакою платіжних інструментів та сфер використання електронних грошей. Виявлено основні чинники впливу останніх на грошові агрегати фінансово-банківської системи. Обґрунтовано необхідність ефективного регулювання міжнародних систем електронних грошей з метою зменшення ризиків для фінансового ринку країни.

Ключові слова: електронні гроші, електронна комерція, грошові агрегати грошова система країни, фінансовий ринок.

Apalkova V. V., Director in Business Format Marketing LLC

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL E-MONEY SYSTEMS ON THE FINANCIAL MARKET OF A COUNTRY

The theoretical background of the development of the international e-money systems were examined in the context of their influence on the financial market of a country. The classification of the payment systems was offered on base of a type of payment instrument and a purpose of e-money. The basic factors of e-money's influence on the money aggregates of the financial and banking system have been discovered. It has been proven that the international e-money systems need to be regulated effectively in order to reduce risks for the financial market of a country.

Keywords: electronic money, e-Commerce, monetary aggregates, monetary system, financial market.

Апалькова В. В., директор ООО «Бизнес Формат Маркетинг»

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СИСТЕМ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ НА ФИНАНСОВЫЙ РЫНОК СТРАНЫ

Рассматриваются теоретические основы развития международных систем электронных денег в контексте их влияния на финансовый рынок страны. Предложена классификация платежных систем по признаку платежных инструментов и сфер использования электронных денег. Выявлены основные факторы влияния последних на денежные агрегаты финансово-банковской системы. Обоснована необходимость эффективного регулирования международных систем электронных денег с целью уменьшения рисков для финансового рынка страны.

Ключевые слова: электронные деньги, электронная коммерция, денежные агрегаты, денежная система страны, финансовый рынок.

Постановка проблеми. Процес міжнародної фінансової інтеграції супроводжується розширенням фінансових послуг; упровадженням міжнародних стандартів банківських опера-

цій; лібералізацією митних процедур; уніфікацією системи координації через міжнародні фінансово-кредитні установи; розвитком гібридних інструментів електронної системи платіжних засобів; формуванням інституційних основ світової валютної системи з єдиними грошима. Ці та інші особливості формування та функціонування сучасної світової фінансової системи зумовлюють необхідність її трансформації до змін світового економічного простору і вимагають пошуку нових інноваційних підходів до її розвитку. Це передбачає аналіз насамперед існуючих тенденцій і напрямів реагування на них з боку основних складових світової фінансової системи.

Однією з передумов інноваційних зрушень у світових фінансах слід вважати інтенсивний розвиток ринку електронної комерції, яка базується на використанні електронних грошей (e-money) і здійснюється через міжнародні електронні платіжні системи. Здатність e-money замінити традиційні грошові еквіваленти в якості домінуючого засобу роздрібних платежів та значне поширення їх може привести до порушення рівноваги попиту і пропозиції на фінансовому ринку, вплинути на діяльність центральних банків у сфері монетарної політики, банківського нагляду, контролю за платіжною системою та іншими складовими фінансової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел і публікацій практиків бізнесу показує, що проблема визначення впливу міжнародних систем електронних грошей на фінансову систему країни особливо актуальна в контексті посилення кризових тенденцій у світові фінансовій системі. Більшість публікацій присвячена розвитку електронної комерції та формуванню електронних ринків, зокрема, аспектам економічної глобалізації електронних грошей присвячена праця М. В. Іконникової [1], еволюції їх розвитку – монографія Т. С. Смовженко і З. Е. Скринник [2]. Більш предметно вплив електронних грошей на фінансову систему країни або на її складові досліджується у роботах російських вчених, таких як Д. Є. Євсюков [3], Д. А. Кочергін [4]. Найбільше уваги цій темі приділяється західними науковцями, зокрема, аналіз окремих чинників впливу електронних грошей на монетарні системи провідних країн висвітлено у працях Мохамеда Аль-Лахам, Харума Аль-Таравнех, Наджавана Абдалат (Йорданія) [5], Г. Рейнольдс, Ф. Стефан (США) [6], М. Вудфорд (США) [7], К. Фулленкамп, Салех М. Нсоулі (США) [8], Ш. Турнбулл (США) [9], К. Сардоні, А. Верде [10] та ін. Але у зв'язку з високою динамікою трансформаційних процесів, що притаманні міжнародним системам електронних грошей, малодослідженими залишаються питання щодо визначення факторів впливу систем електронних грошей на грошові агрегати, тому ця тема потребує проведення наукових відповідних досліджень.

Мета статті. На основі аналізу розвитку основних складових міжнародних систем електронних грошей та суб'єктів платіжного процесу вдосконалити теоретичні основи систематизації їх форм та інструментів у контексті їх впливу на окремі параметри фінансового ринку країни.

Актуальність. На зміну традиційним розрахунковим послугам приходять електронні платіжні системи, що в умовах реального часу дозволяють швидко та зручно проводити необхідні операції із відповідним заощадженням коштів на обслуговування та надійною системою захисту. В такій ситуації момент, коли електронні гроші почнуть змінювати звичну систему грошового обігу – лише питання часу для України і вже реальність для багатьох західних суспільств, тому перед економістами постає нагальна потреба теоретично обґрунтувати наслідки таких змін вже сьогодні.

Вклад основного матеріалу. Міжнародна система електронних грошей – це сукупність відносин, які виникають між емітентом і держателями, зокрема торговцями та користувачами, щодо здійснення випуску, обігу та погашення електронних грошей, у яких емітентом є платіжна організація (резидент або нерезидент), яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн. На основі аналізу теоретичних джерел можна узагальнити характерні ознаки еволюції міжнародних платіжних систем у контексті застосування електронних грошей.

По-перше, спостерігається перехід від «платіжних систем раннього періоду» заснованих на банківських розрахунках до «нового покоління» систем із застосуванням так званого «приватного клірингу» [1]. Слід зазначити, що в міжнародній системі електронних грошей продовжують працювати платіжні системи раннього періоду, тепер їх класифікують як системи «на базі рахунку» і системи нові, головна відмінність транзакцій яких полягає в зміні інструментів та механізму дії платіжного процесу: при здійсненні платежу необов'язково використовувати банківські рахунки, тобто операція відбувається без участі банку (рис. 1).

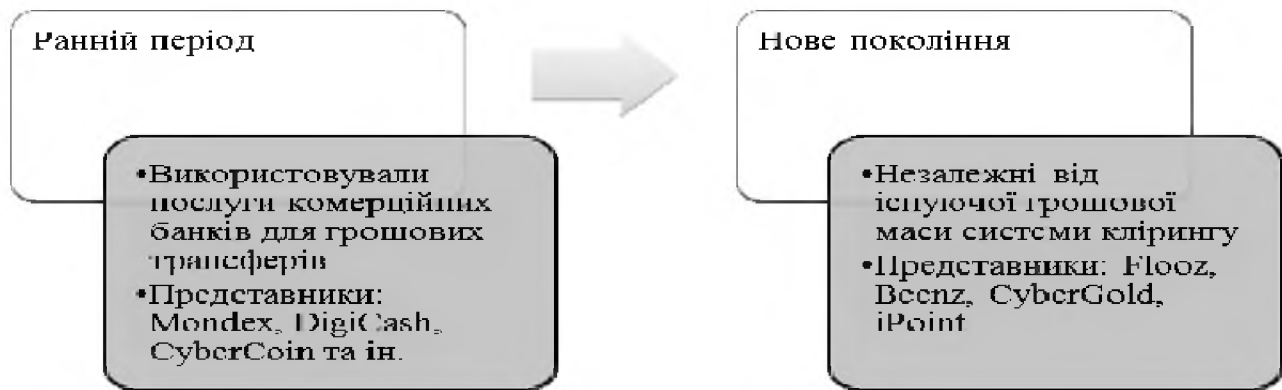

Рис. 1. Еволюція міжнародних систем електронних грошей.

В Інтернет-просторі з'являється все більше міжнародних платіжних систем, що мають власні клірингові центри, які не потребують прив'язки до існуючих систем грошового обігу. Існує багато визначень поняття «електронні гроші», але найбільш повно, на нашу думку, воно розкривається у статті Д. Є. Євсюкова, де визначаються як передплачений фінансовий продукт, який характеризується наступними ознаками: (а) є грошовим зобов'язанням емітента, (б) випускається в розмірі не меншому за вартість отриманих емітентом грошових коштів, (в) не вимагає обов'язкового використання банківських рахунків при транзакції, (г) приймається як засіб платежу економічними суб'єктами, іншими, ніж емітент, (д) інформація про розмір грошової вартості зберігається в електронній формі на пристрої у володінні утримувача [3].

По-друге, для країн з високим рівнем економічного розвитку і країн, економіки яких інтенсивно розвиваються, характерним є перехід до нового покоління електронних систем із широким застосуванням гібридних інструментів. Аналіз розвитку міжнародних електронних систем показує, що лідером з використання електронних грошей небанківськими установами країн у загальній структурі всіх платіжних інструментів (% від усієї кількості транзакцій) є Сінгапур – 88,1% [11]. Щодо країн з трансформаційною економікою, то показник залучення до міжнародної системи електронних грошей досить низький – у межах 1-2%. В Україні діючі системи електронних грошей можна розділити на чотири групи. Перша – це оператори, яким вдалося під егідою банків отримати ліцензії НБУ: МoneХu (Фідобанк), МАХІ (VAB Банк) і GlobalMoney (Ощадний банк). Причому якщо перші дві НБУ визначає як системи електронних грошей, то GlobalMoney – як платіжну систему. Регулятор виділяє ще 12 банків-емітентів електронних грошей, більшість з яких працюють зі НСМЕП (Національна система масових електронних платежів (далі – НСМЕП) – це внутрішньодержавна банківська багато-емітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою платіжних смарт-карток за технологією, що розроблена Національним банком України. Метою створення НСМЕП є розроблення та впровадження в Україні відносно дешевої надійно захищеної автоматизованої системи безготівкових розрахунків, яка в основному розрахована на роботу в режимі «off-line»). Друга група залишається в правовому полі, позиціонуючи себе не як операторів електронних грошей, а як систему обліку та переуступки майнових прав, прописаних в Цивільному кодексі, цю систему обрала компанія WebMoney – один з лідерів українського ринку електронних розрахунків. Третя група платіжних систем – іноземні компанії, які наразі не мають правового статусу своєї діяльності на території України й надають клієнтам обмежені послуги – PayPal, Moneybookers, Яндекс.Деньги, MoneyMail та ін. Гроші цих систем складно конвертувати в реальну валюту без участі іноземних банків [15].

По-третє, емітентом електронних грошей на відміну від національної валюти є не центральний банк країни, а конкретна платіжна система, і саме вона (а не центральний банк) відповідає за їх ліквідність, платоспроможність та інші фінансові характеристики. Як наслідок, ще одна властивість електронних грошей – їх використання можливе тільки в рамках платіжної системи-емітента або його партнерів/агентів (тобто організації або установи, з якими платіжна організація-емітент уклала партнерські або агентські договори). Зазвичай така система носить ту ж саму назву, що й електронні гроші, які вона випускає. Слід зазначити, що платіжна система і електронні гроші – обидва ці поняття хоча і дуже пов'язані між собою, але не тото-

жні. Платіжні системи в загальному сенсі можуть оперувати не лише електронною валютою, а й проводити традиційні безготівкові транзакції чи здійснювати операції з електронними грошми інших платіжних систем. Сьогодні у всьому світі спостерігається щорічне зростання кількості зареєстрованих платіжних систем із правом випуску електронних грошей, багато з них згодом стають міжнародними. До найпопулярніших належать PayPal, Skrill, Payza, Perfect Money, Pecuix, серед російськомовних – Webmoney transfer Яндекс.Гроші, RBK Money, QIWI Гаманець, Монета.ру, Єдиний гаманець, Moneymail, LiqPAY, Z-payment [12].

Міжнародні системи електронних грошей є більш інноваційними та складними в технологічному контексті, зокрема, за допомогою записів на чіпі картки (на базі смарт-карт) чи за допомогою програмних продуктів (на базі мереж) зберігається певна вартість та платіжні доручення власників щодо операцій з нею, які проводяться як усередині країни, так і за кордоном. Версії смарт-карток (або «електронний гаманець») відрізняються від простих дебетових карт тим, що останні зазвичай використовується тільки з однією метою і працюють за допомогою он-лайн дозволу на здійснення операції, натомість перші є більш складними пристроями і зберігають більш суттєвий обсяг інформації, а також можуть поповнюватися та працювати в так званому офф-лайн режимі.

Інноваційні інструменти, які використовуються в електронних платіжних системах, мають складну природу і є гібридними продуктами. У монографії за редакцією В. Г. Мартинова обґрунтовано, що в економічному розумінні електронні гроші – це платіжний інструмент, який має ознаки як традиційних грошей, так і нетрадиційних платіжних інструментів. Їх можна використати, як у межах, так і поза межами банківської системи через рахунки відкритих кредитних організацій [13, с. 13]. З юридичного погляду, електронні гроші – це безстрокові грошові зобов'язання емітента, пред'явлені в електронній формі, випуск в обіг яких здійснюється емітентом як після отримання грошових коштів в розмірі не менше обсягу зобов'язань, так і в формі надання кредиту [14, с. 12]. У матеріальному контексті електронні гроші – це інформація в електронній формі, яка знаходиться в розпорядженні власника і зберігається на спеціальному носії (комп'ютерні системи, картка тощо) і яка може передаватися з одного електронного пристрою на інший за допомогою телекомунікаційних мереж [13, с. 13].

Платіжні системи, створені на основі мереж, зберігають інформацію про електронні гроші користувачів на комп'ютерних жорстких дисках або в «хмарній» системі й складаються з різноманітних програмних продуктів, які дозволяють передачу електронних засобів через електронні мережі (рис. 3).

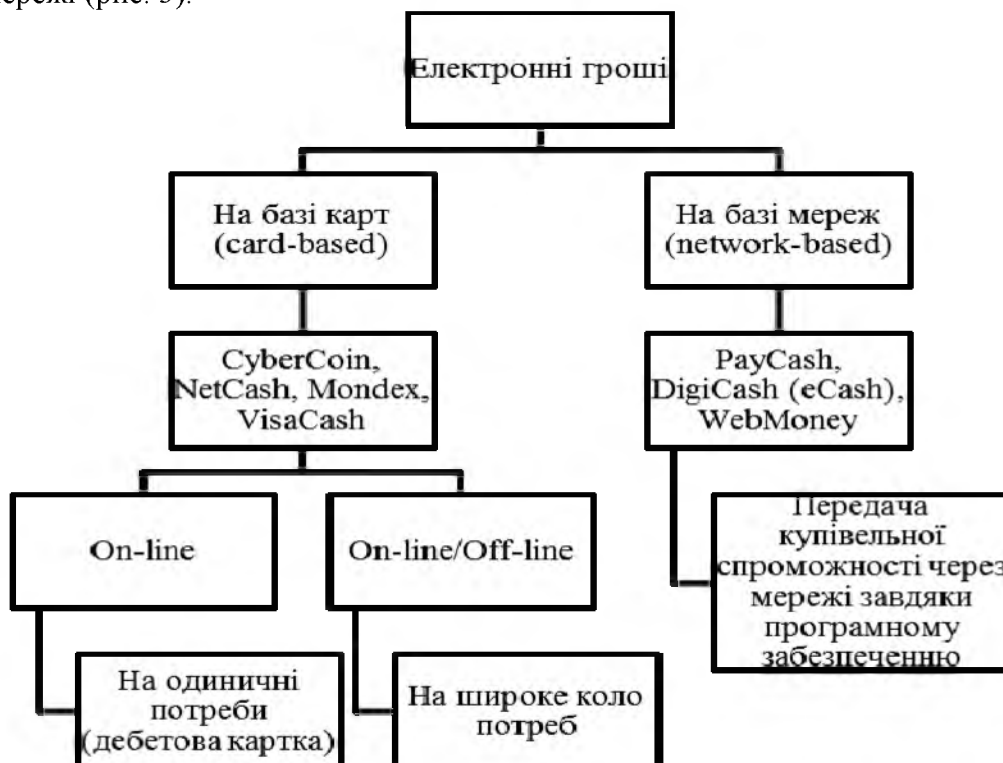

Рис. 2. Класифікація платіжних систем за ознакою сфери використання електронних грошей.

Застосування електронних платіжних систем і розвиток платіжних механізмів та інструментів здійснення платіжних операцій прямо чи опосередковано впливає на стан фінансово-банківських систем країн-учасників міжнародних фінансових ринків, бо прямо чи опосередковано змінюють традиційні взаємозв'язки між функціями грошей. Міжнародні системи електронних грошей, що зберігають свій зв'язок з банківською системою, мають нейтральний вплив. Натомість, системи, які здійснюють транзакції, що виходять за рамки банківської системи, здатні призвести до істотних змін у звичній системі контролю за фінансовим ринком з огляду на наступні наслідки:

- по-перше, активізація діяльності приватних клірингових центрів може значно зменшити роль національних банків як центральних розрахункових органів;
- по-друге, створення частини грошового обігу, що не є підконтрольною центральним банкам, ускладнюватиме механізми балансування грошової маси на фінансовому ринку, що може, у свою чергу, призвести до неконтрольованої емісії та інфляції в країні;
- по-третє, у зв'язку з тим, що електронні платіжні системи не потребують формування депозитів, а можуть використовувати альтернативні пасиви, що не підлягають моніторингу національними банками, відбуватиметься послаблення контролю у сфері кредитної діяльності на ринку фінансових послуг.

Таким чином, електронні платіжні системи в більшості випадків знижують інтенсивність нагляду національних банків та потенційно можуть призвести до неконтрольованої емісії, росту інфляції та зниження ефективності прийняття рішень в рамках грошово-кредитної політики. Також зростання попиту на електронні гроші, як правило, веде до зниження використання звичайних грошей. Останнє, у свою чергу, призводить до падіння їх емісії та, відповідно, сеньйоражу центральних банків (рис. 3).

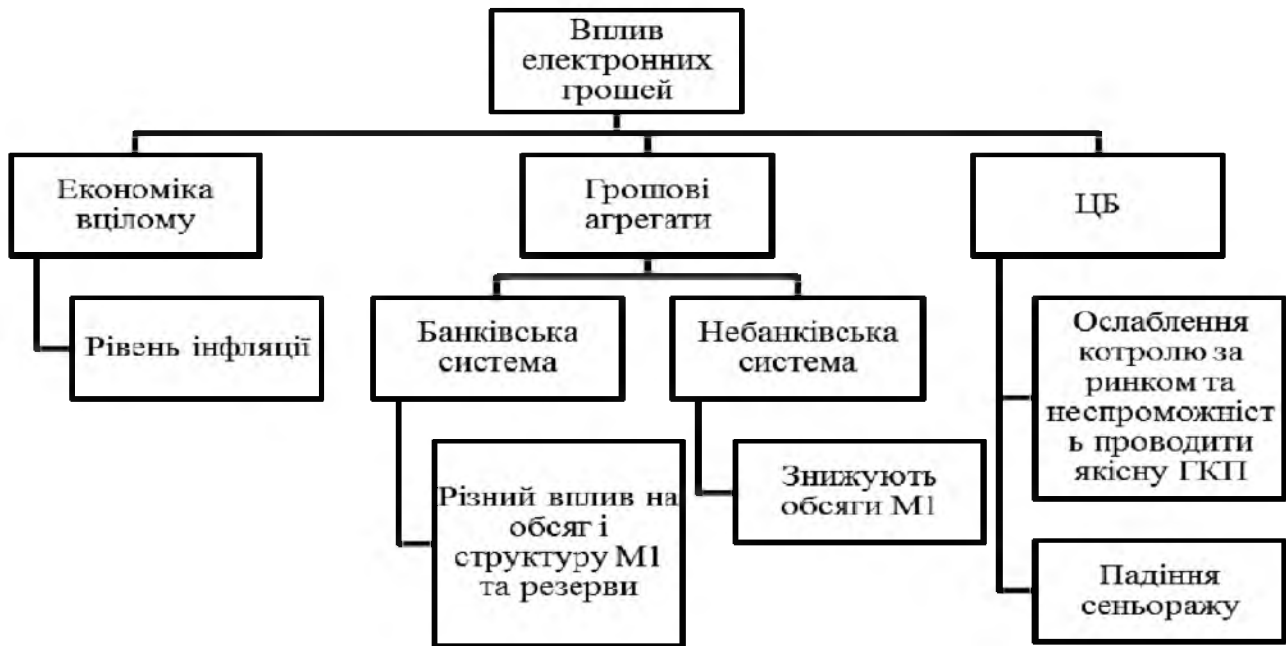

Рис. 3. Вплив електронних грошей на монетарну систему країни.

Вплив платіжних систем на грошові агрегати фінансово-банківської системи також носить комплексний характер. Якщо припустити, що електронні гроші не є частиною грошових агрегатів, а є платіжним засобом, що випускають небанківські організації, то збільшення їх споживання призведе до кінцевого обміну на звичайні платіжні інструменти та до зменшення обсягу останніх, тобто агрегату М0. Натомість, у структурі агрегату М1 збільшиться частка депозитів до запитання, що з додаванням природного росту депозитів призведе до росту агрегату М1 (рис. 5).

Якщо ж розглядати електронні гроші як частину грошових агрегатів, то логічно припустити, що вони емітовані комерційними банками та є частиною агрегату М1, а саме, особливим видом депозитів до запитання. У цьому випадку вони, як і будь-який інший депозит, повинні

мати резерв у певному обсязі. Якщо розмір резерву однаковий як для електронних грошей, так і для депозитів, то зберігається природний стан агрегату М1. Якщо ж він менший, то баланс резервів та агрегату М1 порушується в сторону збільшення грошового агрегату. У протилежному випадку – баланс збільшується в сторону резервів. При цьому в кожному з випадків, якщо резерв під електронні гроші покриває не 100% їх номінальної вартості, емісія електронних грошей призводить до падіння попиту на реальні гроші, так як у структурі М1 порушується баланс між М0 та депозитами на користь останніх. Однак слід зазначити, що структура М1 залишиться сталою, якщо резерв під електронні гроші складатиме 100%, бо в цьому випадку вони повністю дублюватимуться у грошовому агрегаті М0 (рис. 4).

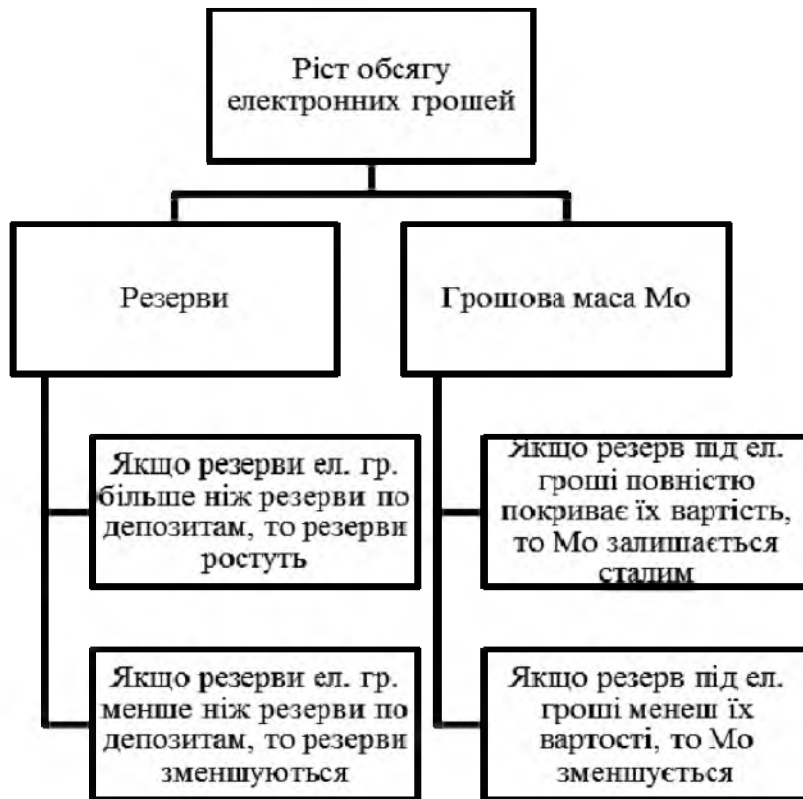

Рис. 4. Вплив зростання обсягу електронних грошей на резерви та грошову масу М0.

Зростання пропозиції електронних грошей з метою заміщення готівки може поступово привести до істотного скорочення банкнот і монет центрального банку в обігу. Оскільки готівка є компонентом усіх грошових агрегатів, зміни в попиті на неї вплинуть на всі грошові агрегати [4].

Найбільшого впливу зазнає грошовий агрегат М1, який у більшості країн складається з банкнот і монет центрального банку в обігу, дорожніх чеків на руках у населення та транзакційних депозитів (депозитів до запитання). Інші грошові агрегати також відчуватимуть вплив, але, оскільки банкноти і монети центрального банку мають меншу вагу в цих агрегатах, він не буде таким істотним (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив систем електронних грошей на грошові агрегати

Грошовий агрегат	Складові грошових агрегатів, що змінюються		Ступінь впливу
М0		Готівкові гроші, чеки, кредитні картки	суттєвий
М1	М0 +	Кошти на розрахункових та поточних рахунках	суттєвий
М	М1 +	Кошти на строкових рахунках	менш суттєвий
М3	М2 +	Державні цінні папери	незначний

Слід зазначити, що ефект від заміщення готівкових коштів електронними грошима залежить значною мірою від інституціональної стратегії, якою керуються органи фінансово-кредитного регулювання. Подібні дії здатні збільшити банківські резерви і призвести до зростання грошової маси [4]. Реакція інститутів фінансово-кредитного регулювання на можливе

збільшення залежить від вибраної ними проміжної мети грошово-кредитної політики, оскільки на практиці вони мають широкий інструментарій з компенсації будь-яких значних змін в об'ємі грошової маси.

Керуючись у грошово-кредитній політиці стратегічною доцільністю щодо таргетування грошової пропозиції, центральні банки впровадили заходи, що дозволяють контролювати розширення грошової пропозиції (M1). Це знайшло своє відображення в змінах системи регулювання електронних грошей, особливо це втілюється у закріпленні вимог до емітентів цих грошових коштів. Так, досвід окремих штатів США [1] показує можливість регулювання розвитку і застосування електронних грошей у межах традиційних платіжних інструментів: небанківські емітенти електронних платіжних засобів повинні отримати спеціальні ліцензії на право здійснення традиційних грошових переказів. У зв'язку з цим вони мусять виконувати відповідні вимоги щодо статутного капіталу, кваліфікації персоналу, розміру резервів тощо.

У Європейському Союзі застосовується більш уніфікований підхід, а саме надання законної сили своїм рішенням через Директиви. У них міститься обов'язковий результат, якого держави-члени ЄС повинні досягти протягом зазначеного терміну, але форми і методи досягнення результату залишені на розгляд держав.

16.09.2009 р. була прийнята нова Директива 2009/110/ЄС від Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними [15]. Її основні положення були імplementовані потім до законодавства країн Європейського Союзу. Нині будь-яка організація, яка планує випускати електронні гроші, повинна бути зареєстрована в спеціальному органі з питань регулювання фінансових установ, задля чого вона має виконати ряд вимог щодо статутного капіталу, менеджменту, внутрішньої документації, аудиту тощо. Крім того, є окремі положення щодо обмеження певних операцій, наприклад, з нарахування відсотків або видачі кредитів та ін.

Міжнародний досвід свідчить, що в процесі формування державної політики регулювання ринку електронних грошей виникає дві основні проблеми. З одного боку, практика використання електронних грошей свідчить про те, що системи розрахунків, які включають останні досягнення науково-технічного прогресу, стають дедалі складнішими, відтак деталізовані правила та інструкції виявляються обтяжливими і неефективними, а іноді виявляються стримуючим фактором подальшого розвитку. Досвід правового регулювання обігу електронних грошей в США та Європі вказує на доречність встановлення тільки найзагальніших правових меж, які дозволяють розвиватися новітнім платіжним технологіям та запровадження моніторингу за цим процесом [1]. З іншого боку, нечіткі положення у законодавстві, що регулює обіг електронних грошей, створює передумови для використання електронних систем з метою шахрайства, кримінального використання коштів. Як наслідок, є вірогідність посилення ризику неплатоспроможності або банкрутства емітентів, що може вплинути на недовіру користувачів до електронних грошей узагалі.

На думку фахівців, недостатньо врегульованими на законодавчому рівні залишаються питання, пов'язані з функціонуванням міжнародних систем електронних грошей, особливо щодо діяльності агентів, з якими ці системи уклали договори про поширення їх грошей [1]. На відміну від емітентів діяльність агентів практично не регулюється, що робить такі системи вразливими до зловживань.

Висновки. Міжнародний досвід свідчить, що уряди країн та міжнародні фінансові інституції впроваджують нові механізми управління та моніторингу транзакцій суб'єктів міжнародних систем електронних грошей. Технологічна особливість електронних грошей є передумовою швидкого зростання гібридних інструментів і динамічних трансформацій форм платіжних операцій у просторі і часі. Технологічні «прориви» на ринку електронних грошей ускладнюють процес ідентифікації операцій і хеджування фінансових ризиків, зменшують ефективність діючих механізмів захисту національних фінансово-банківських систем від впливу негативних факторів, зокрема, неконтрольованої експансії транснаціонального капіталу.

Динамічне зростання обсягів розрахункових операцій через міжнародні системи електронних грошей призводить до зміни як окремих параметрів фінансового ринку країни, так і механізмів його функціонування. У межах проведеного дослідження визначено, що розвиток електронних грошей певною мірою впливає на зміни грошових агрегатів монетарної системи країни й залежить від дії окремих чинників: по-перше, готовності даної системи збільшувати

свої депозити; по-друге, системи впроваджених регуляторами вимог щодо величини залишків електронних грошей і трансакційних депозитів; по-третє, визначення сукупності компонентів грошового агрегату М1. Для отримання обґрунтованих висновків щодо ступеня впливу зазначених факторів необхідно провести подальші дослідження з використанням кількісних методів оцінки.

Література

1. Іконникова М. В. Електронні гроші в аспекті економічної глобалізації. Ринок електронних грошей України: перспективи, проблеми та шляхи вирішення / М. В. Іконникова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – №4 (63). – С. 123-130.
2. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації : монографія / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2010. – 463 с.
3. Евсюков Д. Е. Электронные деньги и их влияние на денежную систему. Макроэкономический анализ: методы и результаты / Д.Е. Евсюков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nsu.ru/exp/ref/Media:4edf33a8c871dec5190003846_Evsukov.pdf.
4. Кочергин Д. А. Влияние электронных денег на денежную массу / Д. А. Кочергин // Финансы и кредит: Вестник СПб. ун-та. – Сер. 5. – Вып. 4. – 2004. – С. 83-99 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tcfm.ru/fileadmin/Discipline/35art.pdf>.
5. Mohamad Al-Laham. Development of Electronic Money and Its Impact on the Central Bank Role and Monetary Policy / Mohamad Al-Laham, Haroon Al-Tarawneh, Najwan Abdallat // Issues in Informing Science and Information Technology, 2009. – Volume 6. – P. 339-349.
6. Griffith R. Electronic Money and Monetary Policy Austin State University / R. Griffith, F. Stephen. – 2004. – P. 47-56. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.ser.tcu.edu/2004-Pro/SEP2004%20Griffith%2047-56.pdf>.
7. Woodford M. Monetary policy in a world without money / M. Woodford // National Bureau of Economic Research, August 2000, Working Paper 7853. – P. 47 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w7853>.
8. Fullenkamp C. Six Puzzles in Electronic Money and Banking / Connel Fullenkamp, Saleh M. Nsouli // IMF Working Paper, International Monetary Fund WP/04/19, IMF Institute, February 2004 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp0419.pdf>.
9. Shann Turnbull. Electronic Money: Its Economic, Social, Political, and Environmental Impact / Turnbull Shann / Presentation to the 9th International Conference of Socio-cybernetics, University of Urbino, “Carlo Bo”, June 30th to July 5th, 2009, Research Committee 51 of the International Sociological Association, Modernity 2.0: Emerging Social Media Technologies and Their Impacts, Working Paper, May 6th, 2009. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=1391812>.
10. Sardoni C. THE ‘IT REVOLUTION’ AND THE MONETARY SYSTEM: ELECTRONIC MONEY AND ITS EFFECTS / Claudio Sardoni, Alessandro Verde/ nuova serie DIPARTIMENTO DI SCIENZE ECONOMICHE – Via Andrea Cesalpino, 12/14. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://phdschool-economics.dse.uniroma1.it/Economia/Publications/papers/38.pdf>.
11. Statistics on payment, clearing and settlement systems in the CPSS countries. Figures for 2011 // Bank for International Settlements. – Report of January 2013. – 72 p.
12. World Payments Report (WPR) from Capgemini and The Royal Bank of Scotland (RBS) [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.capgemini.com/resource-file-access/resource/pdf/wpr_2013.pdf
13. Электронные деньги. Интернет платежи / В.Г. Мартынов, А. Ф. Андреев, В. А. Кузнецов, А.В. Шамраев. Л.С. Парамонов, М. В. Мамута, А.В. Петухов. – М.: Маркет ДС; ЦИПСИР, 2010. – 176 с.
14. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні: Наук.-аналіт. матеріали / П. М. Сенищ, В. М. Кравець, В. І. Міщенко, О. О. Махаєва, В. В. Крилова, Н. В. Гришук. – К.: НБ України; Центр наук. досліджень, 2008. – Вип. 10. – 145 с.
15. DIRECTIVE 2009/110/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2013 р.